

Piotr Oliński

Badania nad źródłami pokasacyjnymi klasztorów zlikwidowanych w zaborze pruskim w XIX w. oraz w Polsce północnej po 1945 r.

Hereditas Monasteriorum 1, 407-408

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zespół II

Piotr OLIŃSKI

Instytut Historii i Archiwistyki

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Badania nad źródłami pokasacyjnymi klasztorów zlikwidowanych w zaborze pruskim w XIX w. oraz w Polsce północnej po 1945 r.*

Badania historyków i historyków sztuki z dwóch ośrodków uniwersyteckich w Toruniu i Gdańsku (koordynator – dr hab. Piotr Oliński, współpracują: dr Marta Czyżak, Biblioteka Główna UMK, dr Monika Jakubek-Raczkowska, Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK, mgr Witold Konopka, doktorant w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK, dr Sławomir Kościelak, Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, dr Rafał Kubicki, Instytut Historii UGd, dr Izabela Mazanowska, Instytut Pamięci Narodowej w Gdańsku, dr Juliusz Raczkowski, Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK, dr hab., prof. UMK Waldemar Rozynkowski, Instytut Historii i Archiwistyki UMK) koncentrowały się na spuściznie po klasztorach w ziemi chełmińskiej i na Pomorzu Nadwiślańskim. W pierwszym etapie tych badań koncentrowano się na kwerendach i opracowaniu spisów zachowanych dla tej prowincji akt, chociaż podejmowane były również badania analityczne dotyczące konkretnych zabytków zachowanych po skasowanych klasztorach.

Efektom tych wstępnych badań stała się przygotowana monografia pt. *Źródła do badań nad kasatami klasztorów z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej (XIX i XX w.)*. Znalazło się w niej dziewięć opracowań zarówno zawierających publikacje wykazów akt pokasacyjnych i źródeł pokasacyjnych, jak i prezentujących badania analityczne dotyczące losów klasztorów i ich spuścizn po kasatach XIX-wiecznych i po roku 1945.

Inwentarz idealny akt pokasacyjnych dla prowincji Prusy Zachodnie wytwarzanych przez urzędy pruskie, głównie Rejencję w Gdańsku i Kwidzynie, a także Nadprezydium Prowincji Prusy Zachodnie w Gdańsku, opracował Rafał Kubicki (*Akta Rejencji w Gdańsku i Kwidzynie oraz Nadprezydium Prowincji Prusy Zachodnie dotyczące kasat klasztorów przeprowadzonych w pierwszej połowie XIX w.*). Zachowane i zaginione spisy akt zostały uporządkowane według kolejnych zakonów i dalej według poszczególnych klasztorów. Wykaz ten objął blisko 350 jednostek archiwalnych.

Spis akt pokasacyjnych zachowanych w Archiwum Państwowym w Toruniu, dotyczących klasztorów ziemi chełmińskiej, stanowiący jednocześnie uzupełnienie prac Rafała Kubickiego, sporządził Piotr Oliński. Wykazał on około 50 jednostek aktowych zachowanych do dnia dzisiejszego.

---

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

Marta Czyżak w ramach swoich badań nad średniowiecznymi rękopisami przechowywanymi w Bibliotece Uniwersyteckiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu skupiła się na kilku rękopisach średniowiecznych, które trafiły do tej biblioteki drogą pośrednią w wyniku kasat klasztornych. Przy tej okazji przedstawiła też losy kilku innych księgozbiorów klasztornych z pobliskich klasztorów (*Rękopisy poklasztorne w zbiorach biblioteki uniwersyteckiej w Toruniu – proveniencje*).

Do grupy badań analitycznych zaliczają się badania Rafała Kubickiego nad przebiegiem kasaty klasztoru dominikanów w Tczewie (*Wybrane źródła dotyczące kasaty klasztoru dominikanów w Tczewie wytworzone w Ministerstwie Wyznań (Kultusministerium) w Berlinie – wraz z wykazem przechowywanych tam akt kasacyjnych innych klasztorów z terenu Prowincji Prusy Zachodnie*). W swoim opracowaniu zawarł on przedstawienie przebiegu kasaty tego klasztoru, ewidencję treści poszytu, w którym znalazły się akta dotyczące tej kasaty, oraz oraz publikację trzech dokumentów wytworzonych przez urzędników pruskich w toku tych kasat, w tym sporządzony wówczas inwentarz majątku klasztornego.

Sławomir Kościelak skupił się w swoich badaniach nad zagadnieniami prozopograficznymi dotyczącymi kasowanych klasztorów. Jednym z efektów jest publikowany wykaz zakonników i zakonnic czterech konwentów klasztornych, które po 1817 r. znajdowały się w granicach ówczesnego Gdańska, mianowicie dominikanów, karmelitów oraz klasztoru Najświętszego Zbawiciela (brygidek i brygidian; był to tzw. klasztor podwójny) (*Obsady klasztorów gdańskich w raportach personalnych pruskiego Ministerstwa Wyznań z lat 1817–1835. Materiały do prozopografii duchowieństwa zakonnego na Pomorzu Nadwiślańskim*). Publikowane przy tej okazji raporty dotyczące personalii klasztornych są cennym źródłem już dla drugiej połowy XVIII w., zawierają bowiem nierzadko daty złożenia profesji w danym klasztorze w tym okresie.

Losami kultu otaczającego dwie rzeźby pochodzące z klasztoru dominikanów w Toruniu – tzw. Czarnego Krucyfiks i figury Matki Boskiej Różańcowej – które w wyniku kasaty przeniesione zostały do kościoła parafialnego św. Jakuba, zajęli się historycy sztuki Monika Jakubek-Raczkowska i Juliusz Raczkowski (*Dwie poddominikańskie figury gotyckie w kościele św. Jakuba i ich wota. Przyczynek do badań nad trwałością kultu obrazów religijnych po kasatach klasztornych*).

Drugą część przygotowanej monografii stanowią prace dotyczące likwidacji klasztorów w okresie po 1945 r. Postępowanie władz komunistycznych wobec klasztorów diecezji chełmińskiej zmierzające do ich stopniowego likwidowania w czasach stalinowskich i w okresie rządów W. Gomułki stało się przedmiotem badań Izabeli Mazanowskiej (*Likwidacja domów zakonnych w diecezji chełmińskiej w latach 50. i 60. XX wieku*). Z kolei Waldemar Rozynkowski postanowił zająć się jednym z takich przypadków dotyczącym klasztoru sióstr pasterek w Dębowej Łące (*Likwidacja domu zakonnego sióstr pasterek w Dębowej Łące w 1954 r. w świetle kronik zakonnych*). Tom zamyka opracowanie Witolda Konopki, poświęcone losom księgozbiorów zakonnych klasztorów toruńskich około 1960 r., które poddane zostały konfiskacie ze strony władz PRL-owskich (*Rewizje i konfiskaty księgozbiorów zakonnych w Polsce po II wojnie światowej na przykładzie działań władz komunistycznych wobec bibliotek zakonnych w Toruniu w sierpniu 1960 r.*).

W kolejnych etapach badań nad losami spuścizn klasztornych po kasatach grupa badaczy toruńskich i gdańskich zamierza skupić się na zabytkach kultury materialnej po skasowanych klasztorach, na ich ewidencji, publikacji źródeł dotyczących tego majątku oraz na prezentacji badań nad tego rodzaju zabytkami. Planowane są także badania nad skasowanymi klasztorami spoza prowincji Prusy Zachodnie i spoza późniejszego Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej. Mają one objąć zarówno ziemie Warmii i Mazur, jak i obszary Pomorza Zachodniego.